

Cigányok közmunkán

Munkaképzetek egy magyar faluban

A cigány–magyar különbségnek minden helyi közösségben kardinális pontja a munkavégzés kérdése. A „cigányok által végzett munkához” milyen képzetek társulnak Gömbalján, illetve mi az az újdonság, amit az „Út a munkához” programnak elnevezett közmunkaprogram a cigány–magyar viszonyba bevezethet?

A „dologtalan és ingyenélő cigány” képzete régóta domináns Gömbalján is a „magyarok” gondolkodásában. Az „Út a munkához” program olyan országos intézkedéssorozat, amely mintha ezt a képzetet tette volna explicitté az országos nyilvánosságban is, azt ígérve, hogy régi követelés valósulhat meg általa: „a cigányok dolgozzanak meg a segélyért”. Terepmunkánk során többek közt arra kerestem a választ, hogy az intézkedések vajon képesek-e módosítani a „dologtalanság és ingyenélés” vádját a cigányokkal szemben. Helyi vállalkozókkal, tisztségviselőkkel, közmunkásokkal készítettünk interjúkat.¹

A beszéd kettős struktúrája

A magyar pozícióból megfogalmazott elbeszéléseket érdekes kettősség jellemzi, ami a cigányokkal való együttélés témáját illeti. Hatalmas különbségek mutatkoznak abban, ahogyan ezekben az elbeszélésekben azok a cigányok megjelennek, akiket személyesen ismernek, akik mellettük laknak, s akikkel együtt dolgoznak, illetve, ahogy a „cigányokról” úgy általában beszélnek. Ez a kétfajta megszólalás alig-alig hangolódik össze, mi több, erre még kísérletet sem igen tesznek. A helyi tapasztalatok megfogalmazásakor minduntalan az derül ki, hogy az együttélés a cigányokkal így vagy úgy, de működik, hiszen együtt dolgoznak, illetve dolgoztatják őket. Amikor azonban családnevek említése nélkül, általában nyilatkoznak „a cigányról”, úgy tűnhet, hogy viszonyukat kizárólag a gyűlölet és az ellenségeskedés jellemzi. Például azok, akik mellé a telep felszámolás nyomán cigányok költöztek, általában elmondják, hogy szomszédaik „rendes cigányok”, viszont a „többiekkel igen sok baj van”. S minduntalan visszakanyarodnak ahhoz, hogy a telep felszámolást nem így kellett volna végezni (vagy egyáltalán nem

kellett volna). Hiszen a cigányok mások, máshogy élnek, nem gondozzák a kertet, zajosak stb. Valamint miért kapnak ők ingyen lakást az államtól, amikor mindenki más megdolgozik érte? (Nem emlékeznek, vagy amikor erről beszélnek, nem akarnak emlékezni arra, hogy a korábban a barlanglakásokban lakó parasztok, adott esetben saját felmenőik, szintén állami segítséggel költöztek ki a pinceházakból az ötvenes, majd a hatvanas években.)

Vagyis a helyi cigányokról megfogalmazott individuális tapasztalatok jóval kevésbé negatívak, mint a cigányságról, illetve a falu cigányságáról alkotott vélemények általában. Kedvezően nyilatkozik a néni, aki mellé cigány család költözött (miközben folyton azt hangoztatja, hogy „kéne már csinálni valamit a cigányokkal, mert ez így nem lehet tovább”), de a borász is, aki szüretkor cigányokat foglalkoztat napszámban (miközben fennen hangoztatja, hogy „a cigány nem akar dolgozni”). S ez még a Jobbikba belépő gazdálkodó fiatalokra is igaz, akik – bármennyire törték is a fejüket – szinte semmilyen negatív személyes tapasztalatról nem tudtak beszámolni, mégis a legnagyobb problémának a „cigánykérdést” tartották („túl sok a nigger”, „a cigányok várják a deportációt”). Amikor általában beszélnek a cigányokról, csupán az válik nyilvánvalóvá, hogy nem a saját tapasztalatukról adnak számot, hanem egy-két típus-sztorit mesélnek el, vagy a megszokott sztereotípiákat alkalmazzák. E kettősség a munka témájára különösen jellemző: miután elmondják, hogy a „cigányok nem dolgoznak, segélyből élnek”, minduntalan kiderül, hogy szinte csak a cigányok járnak napszámba; őket tudja elfogadni az idős néni, ha fel kell aprítani a fát; az erdésznek ők tisztítják az erdőt, stb. Vagyis, mintha a gazdálkodók elbeszélése mögött az húzódná meg, hogy most már senki sem végez szívesen mezőgazdasági munkát, hiszen az rendszertelen és rosszul fizetett. S végül

ezekre a dolgokra mégis csak a cigányok kaphatóak egyedül, hiszen „ma már a magyarok sem szeretnek dolgozni, főleg nem a fiatalok” (borász). „A magyarok se dolgoznak. Nem akar dolgozni máma senki se. Senki. Higgye el! Nem tudom, mi lesz Magyarországgal” (idős néni).

Vagyis, kétfajta megnyilvánulás, értékítélet (a saját tapasztalatból eredő és az általános cigányképből fakadó) megférnek egymás mellett, mi több, az egymást cáfoló állítások egyik mondatról a másikra váltakozhatnak anélkül, hogy az ellentmondás a beszélőket összehangolásra készítené, sőt bennük bármiféle fennakadást okozna. Egyfelől elmondják, hogy a „mi cigányaink jobbak”, szembeállítva pl. a szomszéd faluból származó cigányokkal (akik „vadabbak”). Másfelől minden probléma eredetét a „cigányokban” ismerik fel, avagy rajtuk „játsszák le”. A cigány munkáról és közmunkáról szóló elemzésben a „cigányok” munkavégzéséről tehát magyar perspektívából beszélek. Arra voltunk kíváncsiak, hogy milyen, a munkával kapcsolatos morális képzeteknek lehetnek szerepük abban, ahogyan a helyi „magyarok” a helyi „cigányok” munkatevékenységét megítélik, akár mint munkaadók (vállalkozók), akár mint tisztségviselők, akik a közmunkát szabályozzák, akár mint egyszerű helyi lakosok; illetve, hogy ezen képzeteik miképp segítik mindennapi tapasztalataik értelmezését, vagy hogyan formálják át azokat. Ezzel szoros összefüggésben különösen érdekesnek tűnt az, ahogyan a közmunkát megítélik. A közmunka új szabályozása (az „Út a munkához” program) ugyanis új helyzetet teremtett: általa egyszerre lehetett rámutatni azokra, akiket „segélyeseknek” neveznek, és demonstrálni azt, hogy miképp dolgoznak „a cigányok”, ha végre „muszáj nekik”. Hiszen most, hogy a segélyért közmunkát kell végezni, a „cigány–magyar szembenállás” is explicitebbé vált, kimondódott, hogy a segélyezettek elsősorban cigányok, hiszen a „cigányok” azok, akik most a közösség szeme előtt jelennek meg minden reggel 7 órakor az önkormányzat épülete előtt, amikor kiosztják nekik az aznapi munkát, amit elvben a közösségért végeznek. A közösségért dolgoznak tehát azok az emberek, akik – a közhiedelem szerint – a közösségnek eddig nem adtak semmit, csak elvettek tőle.

A közmunka új rendje

Az „Út a munkához” néven elhíresült, a Gyurcsány-kormány által bevezetett közmunkát szabályozó törvénymódosításoknak – az indoklás szerint² – három célja van: először is, az aktív korú szociális segélyezetteket akarja visszavezetni a munka világába azáltal, hogy rendszeres munkát kínál, valamint a segélyezetteket kívánja hozzászoktatni a munkához, akik ettől – a feltételezések szerint – el vannak szok-

va. Másodsor, az aktív korú munkaképes embereket szeretné rászorítani arra, hogy megdolgozzanak a segélyért (addig is, amíg nem találnak munkát a munkaerőpiacon). S harmadszor, a feketemunkát próbálja visszaszorítani, amely, mint köztudott, a segélyezettek fő bevételi forrása. A közmunkaprogramban legalább évi 90 napot kell dolgozni napi 6 órában, különben megvonják a RÁT-ot, a „rendelkezésre állási támogatást” (ami a munkára fogható aktív korú segélyezetteknek jár, s amit most a törvény megkülönböztet a „rendszeres szociális segélytől”). Ugyanakkor évi kétszáz napnál a legtöbb közmunkás nem dolgozik többet, és nyolcórás munkát általában csak az érettségizettek vagy a keresett szakmával rendelkezők kapnak, s így a rendszeres munkavégzés nem valósul meg. Még inkább nehezíti a helyzetet, hogy 2010-től egy családban csak egy „RÁT-os” lehet, ami mintha keresztülhúzná az eredeti számítást. Ha a cél az volt, hogy a munkaképes emberek esetén szabják a munkát a segély feltételéül, s ez egyúttal jelentsen munkára ösztökélést, akkor e korlátozó rendelkezés ezt nyilvánvalóan meghiúsítja. Eredetileg a szociális segélyezettek zömét akarták közmunkába irányítani, s ez jobbra sikerült is, most viszont, aki a korlátozás miatt nem lehet „RÁT-os”, ettől természetesen még nem fog megjelenni a munkaerőpiacon, de rendszeres segélyre sem lesz automatikusan jogosult.

A ledolgozott időszakra a közmunkások a RÁT helyett a minimálbért kapják, amely valamivel nagyobb összeg. A RÁT havi összege 28500 Ft, a képzetlen munkaerő minimálbére 6 órára pedig nettó 45 ezer Ft, vagyis a többség 17 ezer Ft-tal keres többet, mint a RÁT (hiszen nyolc órában a „RÁT-osoknak” csak elenyésző aránya dolgozik), úgy, hogy ez idő alatt nincs, vagy csak korlátozottan van lehetőségük feketén dolgozni.

A törvény mögött az a feltevés húzódik meg, hogy a szociális segély egyfelől eltántorít a munkától, sőt leszoktat róla, tehát gazdaságellenes, másfelől immorális, amennyiben a dologtalanságot fizetik meg vele. A „morális” megfontolások azért is igen fontosak, mert az intézkedés nincs feltétlenül összefüggésben a támogatás vagy a segély nagyságrendjével, illetve azzal, hogy a segélyezettek dologtalansága milyen mértékben terheli az államot.³ (És persze hangsúlyozandó, hogy a munkaképes segélyezettek többsége amúgy is dolgozik, csak éppen feketén, hiszen nem igaz, hogy a segélyből meg lehetne élni.) A munkaügyi és szociális miniszter szintén a többség morális nézeteire rezonál, amikor azt mondja, hogy „társadalmi igény a járulékcsoökkentés”⁴, akárcsak elődje, aki minisztersége után is a program fő referense maradt, s aki szerint a „tartós foglalkoztatási gondokat”, valamint „a szociális ellátás foglalkoztatáspótló funkcióját” kívánták a program révén megszüntetni.⁵

Cigány munka: nem munka

Hogyan fogalmazódik meg a munka és a közmun-
ka problematikája kutatási terepünkön „többsé-
gi” szemszögből? A munka-problematikának több
szintje van. Először is a *dologtalanság tézise*: a cigá-
nyok nem mennek el dolgozni, pusztán segélyből él-
nek, meg a gyerekekből – vélik sokan. Segélyosztás-
kor viszont költenek, isznak és el(játék)gépezik a
pénzt. Azonban ugyanezek a falusi emberek a nem
megfelelő minőségű munkát is emlegetik, amelyhez
már társítanak saját tapasztalatokat, mégpedig azzal
kapcsolatosan, ahogyan a cigányok nekik dolgoz-
nak. Ha tehát mégis elmennek dolgozni (mint mind-
untalan kiderül: napszámot, építkezésen segédmun-
kát, ház körüli időszakos munkákat leginkább csak
cigányok vállalnak), nem jól dolgoznak. Nagyon kell
rájuk ügyelni, folyamatosan ellenőrizni kell őket, kü-
lönben lébecolnak: „Ezek az emberek általában azért
attól függetlenül, hogy nem egy olyan nagyon össze-
tett munka, amit el kell végezni, általában nem ol-
csó emberek. És oda kell rájuk figyelni, különösen a
cigány emberek szeretnek felületes munkát végezni,
és emiatt ott kell lenni mellettük, tehát ez nyilván ez

ilyenkor hátrány. [...] Ilyen szempontból nem igazán
megbízhatóak” (vállalkozó).

Az elbeszélésekben megjelenik, hogy nem lehet
rájuk rendszeresen számítani, gyakran napokat ki-
hagynak. Olyan történet is elhangzik, amely szerint
a vállalkozó bejelenti a munkavállalót, fizeti utána
a járulékot, s ezek után az nem jön többé dolgozni,
mert a bejelentett munkahely csak arra kellett neki,
hogy fel tudjon venni lakáshitelt. A dologtalanság-
ról, az élőködésről és a rossz minőségű munkáról
kialakított képzetek és tapasztalatok együttesen ala-
kítják a „cigány” gazdasági képét. Ezekhez társul a
lopás, ami azonban ebben a faluban csak ritkán és
mellékesen kerül elő. Legfeljebb csak a falopást em-
legetik, de ezt is abban a kontextusban, hogy nem
okoz számottevő gazdasági kárt, és legtöbbször nem
is a magántulajdont károsítja.

Persze, az egész munkatematika mögött meghú-
zódik a magyar mezőgazdaság jelenlegi sanyarú
helyzete, a szabályozással, a piaci szereplőkkel és a
természettel kapcsolatos személyes tapasztalatok,
amit le lehet venni „a cigányokon” (holott idénymun-
kásként ennek ők maguk is elszenvetői): a nagy cé-
gek nagyon lenyomják a felvásárlási árakat, és vagy

nem időre, vagy egyáltalán nem fizetik ki a gazdálkodókat. Például – hogy csak a helyi bortermelők esetét említsük – a közeli borkombinát 32 Ft/kg-ért veszi meg a szőlőt, vagyis, ahogy a helybeli borászok mondják, 5 kg szőlő = 1 gombóc fagyi! Azonban még ezt a nyomott árat sem fizeti ki, hanem évek óta tartozik a szőlősgazdáknak. Ha mégis fizet, azt úgy teszi, hogy rossz minőségű bort tukmál rájuk, ámde 220 Ft/liter áron. Ha a hitelező gazda nem veszi át a bort, akkor nem kap semmit. A „magyar jogi környezet pedig olyan”, hogy semmiféle követelést nem lehet érvényesíteni a jobb helyzetben lévő féllel szemben: a perek évekig elhúzódnak, a nem fizető cégek az esetleges ítélet idejére pedig már rég megszűnnek. Mindehhez járul még az állandó ellenőrzés, a nagyon nagy adóteher, a betarthatatlan termelési szabályok és a feketemunkásokért – avagy egy „adminisztrációs hibáért” – kirótt büntetés. Államilag „büntetik a munkát”, mondják a vállalkozók, ellenben a munkakerülést finanszírozza az állam.

A személyes történetekben megfogalmazódó tapasztalatok keverednek a nyilvánosságban megjelenő reprezentációkkal, erősítve az alapvető morális szembenállást a „dologtalanokkal”: a „magyarok gürcölnek”, de mindhiába, míg a nagyok, az „idegenek” lefölözik a hasznot, a magyar állam pedig nem védi meg a „munkát” végzőket, sőt további sarcot vet ki rájuk. Ehhez kapcsolódik egyfelől az, hogy „ontják a pénzt a cigányoknak”, hogy „megélhetési gyerekvállalásról” van szó, hogy „segélyből jobban meg lehet élni, mint munkából” - de persze a segélyt elgépezik. Másfelől pedig, helyet kapnak az „idegen érdekeket kiszolgáló multi cégek”, akik – a magyar állam segítségével – tönkreteszik a magyar gazdákat. A személyes tapasztalatokon és fiktív elemeken alapuló elképzeléseket tehát rendszerbe szedi a média által is visszhangzott összeesküvés-elmélet, amelyben felülről a nem magyarok szipolyozzák a magyar gazdálkodót (aki – mint a neves borász mondja – „a magyar földben termeli meg a legalapvetőbb és nélkülözhetetlen dolgot, a táplálékot”), alulról pedig a szintén nem magyar cigányok élősöködnék rajta: még meg is lopják, miután jogtalanul részesültek a magyar állam erőforrásaiból. A „magyar állam” tehát nem a magyar érdekeknek kedvez, sem a hierarchia felső, sem pedig alsó részén.

A helyi cigányok nagy része a valóságban ugyanúgy szenved a mezőgazdasági munka értéktelenségétől, avagy értékesíthetlenségétől, aminek következtében a napszámhoz jutás nagyon bizonytalan, és a bére hihetetlenül alacsony. Az „általános” cigányról kialakított kép viszont megakadályozza, hogy ezt a helyzetet mint közös nehézséget ismerjék fel a mezőgazdasági vállalkozók, holott nem másokkal, mint magukkal a „konkrét” cigányokkal dolgoztatnak, s a cigány „absztrakciójával” legfeljebb csak a médiában találkoznak. A magyarságképzetekkel összefonódó munkaetika természetesen mindig is kijátszható a

„cigány munkával” szemben, még akkor is, ha végső soron a cigányokról is el kell ismerni, hogy dolgoznak. A „cigány munka” például nem „termelő”, hanem „gyűjtögető”. A vashulladék gyűjtése és értékesítése, vagy a „csigázás”, a „csipkésés” innen nézve nem minősülnek munkának, hanem szégyellni való tevékenységek: „Nyáron előfordult egyszer-kétszer, hogy [a gyerek] azt mondja, elmentünk csipkézni. A szülő ezt nem vállalja be. De a gyerekek elmondták” (tanárnő).

Azokban az esetekben, amikor a cigányok mégis „termelő” munkát végeznek (például építkezésen segédmunkások, vagy a mezőgazdaságban napszámosságok), akkor az merül fel, hogy nem rendszeresen és szorgalommal végzik a munkát, vagy nem hozzáértő módon, ezért vigyázni kell, kivel dolgoztatnak. „Hogyha magyar, akkor magyar, hogyha nem magyart, akkor cigányt fogadok, de nyilván azt is meg kell nézni, hogy kit, akárkit nem lehet, mert azért van helyismerete már általában az embernek [...] Úgyhogy van cigány is, mikor dolgozik nekem” (vállalkozó).

A falubeli cigányok nemcsak „cigány munkákat” végeznek, hanem klasszikus (bejelentett vagy nem bejelentett) bérmunkát is. Igaz, ennek jelentősége az utóbbi időben csökkent, mivel a szomszéd városban lévő munkahelyek (köztisztasági vállalat, kórház) már nem térítik az utazás költségét, amely a munkabérhez képest tetemes (körülbelül a fizetés ötöde). Ha a magyarok elbeszéléseiben meg is jelenik, hogy nincs legális bérmunkára lehetőség, a „cigányok” esetében mindig felbukkan az önhiba, illetve a munkához való nem megfelelő viszony tematikája is: „Hát ilyenek is vannak, akkor kórházakba jártak sokan dolgozni, de ott is elbocsájtották, mert hát, nem azért, mert nem dolgoztak, hanem leépítés volt... Leépítés volt. Csak akkor is valamit kell tenni a cigánykérdéssel. Nem pénzt adni nekik, hanem meg kéne nevelni. Ennyi. Dolgoztatni, meg előbb lentről rendbe tenni a családot, oszt utána... mert ha lent nem teszi rendbe a családot, börtöntöltelék lesz, az államnak így egyre többbe, többbe kerül. [...] Jobban kell őket fogni, meg, hogy ha nincsen munkája, akkor is, akkor is jobban kéne beléjük oktatni a földekbe, hogy dolgozzanak” (idős néni). „Nyilván sokkal könnyebb volt a helyzete azoknak az embereknek, mert akkor még a munkaviszony természetes volt, hogy mindenki, aki akart dolgozni, az megtalálta a számítását, az talált munkahelyet. Ma már egészen más a helyzet, na de ezek az emberek általában nem dolgoznak, segélyből élnek mindenféle fajta állami támogatásból, amit nem lehet számításba venni akkor, amikor fogyasztják a villanyt, akkor, amikor égetik a gázt, stb.” (vállalkozó).

Vizsont vannak a faluban cigány építőipari vállalkozók, akik cigány munkásokat alkalmaznak tartósan vagy időszakosan – többek között azokat a falubeli házakat is ők újították föl, amelyeket a cigány-

telepről beköltöztetett családok számára vásárolt meg egy helyi alapítvány. Persze a cigányok maguk is megfogalmazzák a „cigány munka” koncepcióját. „Hát hogy éljen meg, vagy hát... jó, jó, építési vállalkozónál dolgoznak, de hogy be van-e jelentve, vagy van-e munka az év minden szakában vagy végig, vagy leállás van, vagy, vagy most nincs megrendelés. Ők újították fel a szomszéd városban a mozi épületét, meg más középületet is” (roma szervezet vezetője).

A dologtalanság vádját tehát legtöbbször olyan tevékenységek végzésével kapcsolják össze, amelyeket nem tekintenek teljes jogú munkának, azokról a cigányok által végzett munkákról pedig, amelyek beleférnének a munka „magyar” definíciójába, többnyire hallgatnak. És természetesen az sem kerül elő, hogy a cigányság hátrány, sőt kizáró ok lehet a munkakeresésnél.

„Egyébként az szokott még fölháborítani, amikor azt mondják, hogy a cigányok nem dolgoznak. Itt nem lehet kapni nyáron cigány munkást, mert mindenki dolgozik, igaz a legtöbbjük feketén, azt hozzáteszem, de dolgoznak. Akkor ne mondják azt, hogy a cigányok nem dolgoznak. [...] Mert mi azon vagyunk, hogy nyomjuk őket, tegyenek érettségit. [...] Nagyon nehéz motiválni őket, mert nem látják a hosszú távú hasznát ennek. Csak azt látják, hogy a cigány nem kell sehova, a cigányt nem veszik fel sehova, minek menjen” (a cigányokat támogató alapítvány vezetője).

A cigányok útja a (köz)munkához

Érdeemes megvizsgálunk azt is, hogy a közmunkaprogram helyi gyakorlata bevezet-e az említett munka- és cigányképzetekbe valamiféle változást. Az „Út a munkához” program ugyanis végső soron a munkaként el nem ismert „cigány munkát” szeretné államilag felszámolni, mindenkiből bejelentett, rendszeresen dolgozó és adózó bérmunkást faragni.

Kérdés azonban, hogy ezt hogyan vihetné végbe, ha egyszer a közmunka ilyen jellegű megszervezése a bérmunka semmilyen jellegzetességével nem bír, hiszen ezeknek a munkáknak nincsen „semmilyen kimutatható hasznuk, sem a létrehozott értékek, sem pedig a nyílt munkaerőpiacra történő kijutás szempontjából. Pontosabban, csak és kizárólag a segélyeknél nagyobb fajlagos költségű programokat jelentenek [...]”⁵. A munkaerő nem a piacon, nem szabadon, szerződéses alapon értékesül, hiszen a munkáltató egyoldalúan, napról napra dönt arról, hogy a közmunkásnak milyen típusú munkát kell végeznie. Nem is rendszeres munkabér jár érte, hanem csak a minimálbér egy hányada (hiszen legtöbbször hatórás munkaidőről van szó) általában öt hónapon keresztül, majd a fennmaradó időszakban a RÁT, vagyis az immár „kiérdemelt” segély. A mun-

ka ezen túl a szó szoros értelmében kényszer, hiszen amennyiben a közmunkás-jelölt visszautasítja, két évre kiesik a segélyezett körekből.

Munka és fegyelmezés között tehát összefüggés teremődik, sőt a munkát a program kiöltői kvázi büntetesként gondolják el. Ez a kapcsolat háromféleképpen is megvalósul:

A település vezetői s rajtuk keresztül az egész falu önkényesen gazdálkodnak a behívott munkások idejével és munkaerejével, aminek hasznából azonban éppen a közmunkás nem részesülhet. Ha mégis részesülhetne e korántsem közhasznokból, mindig fennáll a veszélye annak, hogy éppen nem részesülne belőle. Mindemellett folyamatosan a munkából való kizárással fenyegethetik őket, pontosabban játszhatnak azzal, hogy a foglalkoztatást épp kereső vagy – alkalmi feketemunka miatt – épp nem kereső embereket behívják-e vagy sem.

A közmunkások például fát gyűjtenek, amit azután a polgármester saját hatáskörében kioszt a rászorulóknak, általában (de nem csak) egyedülálló nyugdíjasoknak, illetve nagycsaládosoknak. Maguk a közmunkások, illetve családjuk rendszerint nem részesülnek ebből az adományból, holott kevesebb az egy főre eső jövedelmük. (Mi több, ha a közmunkán kívül maguknak gyűjtenek fát, az törvénytársításnak minősül, s jelentős összegű pénzbírsággal jár.) Igaz, újabban van egy „cigány lista” is, amely a cigányokat támogató alapítvány javaslatait tartalmazza, s ez alapján a polgármester dönthet az „etnikai paritás” szerint is. Egyébként pedig igen sokfajta indokkal lehet kizárni valakit a közmunkából. Ha van rá panasz, például többször ittasnak találják, akkor is elküldhetik, akár végleg. Interjúalanyaink arról is beszámoltak, hogy szándékosan hívtak be közmunkára olyanokat, akikről tudták, hogy éppen más munkalehetőségük akadt, igaz, igen ritkán ennek az ellenkezőjére is van példa. „De azért ebből egy kicsit az is kihallatszik, hogy a polgármester próbál azzal sakkozni, hogy kit milyen munkára küld el közmunkaprogramba, hogy kit hív be, hogy kinek ad munkát” (a cigányokat támogató alapítvány vezetője).

A munkaterepen nemcsak hogy rendszeresen ellenőrzik a munkavégzést, hanem mindig azzal a feltételezéssel élnek, hogy „a cigányok lazálnak”, ezért rendszeresen büntetést helyeznek kilátásba annak, akiről azt gondolják, hogy nem jól dolgozik.

A közmunkát a főnökök folyamatosan felügyelik, és „lazsálás” esetén, ha úgy találják jónak, akár három órát is levonnak az aznapi munkaórákból, amit természetesen pótolni kell. A közmunkára behívottak, vagyis a „cigányok”, úgy látják, hogy a munkát felügyelő „magyarok”, legyen az a polgármester (akit „nagy fajgyűlölőnek” tartanak) vagy a közmunka közvetlen irányítója (akit az *Isaura* című sorozat nyomán „Leonciónak”, vagyis rabszolgahajcsárnak neveznek, s aki szerintük az igazi „fajgyűlölő”), nyilvánvalóan azt hiszik, hogy a cigányok nem

dolgoznak rendszeresen, és ezért a legkeményebb kézzel lépnek fel velük szemben. Minthogy nincsenek folyamatosan jelen a munkavégzés terepén, ha ellenőrzéskor pihenni vagy enni látják őket, nyomban arra gondolnak, hogy egész nap csak lógtak. A falusi orvosról azt mesélik, hogy ugyancsak így gondolkodik, ugyanis nem írja ki őket táppénzre – a cigányok szerint azért, mert tart a polgármestertől. Olyan is előfordul, hogy felírja a gyógyszert, vagyis elismeri, hogy az illető beteg, s nem szimuláns, mégis azt javasolja, hogy gyógyszert szedve menjen továbbra is dolgozni. Nem meglepő, hogy a felügyelet eme kontextusában az orvos ítélkező gesztusa is csak a cigányokkal szembeni rasszizmus jeleként értelmezhető.

Végül pedig a munkavégzésnek nemcsak morális, hanem nyíltan fegyelmező tartalmat tulajdonítanak abban az értelemben is, hogy a felügyelők úgy vélik, egyéb haszontalan, sőt káros cselekedetek (henyélés, ivás, lopás) akadályozhatók meg általa. „Addig sem azon gondolkodik, hogy mit lophatna el” – vélekedik a polgármester.

A közmunka azt az ígéretet is felmutatja, hogy a cigányok, mint mindenki számára láthatóan és rendszeresen dolgozó közmunkások, integrálhatóak lesznek a helyi közösségbe. De természetesen ez az ígéret nem teljesül, hiszen közmunkásként egyrészt rendre alulteljesítik azokat az önkényes, de nagyon is számon kért normákat, amelyeket az önkormányzat vezetői megszabnak, másrészt azért sem, mert az ilyen típusú munkák mindig haszontalannak minősülnek, épp a „cigány munka” „magyar” reprezentációja miatt – hiába ők állítják elő, például a falusi nyugdíjasok számára, az ingyen fűtőanyagot is.

Tehát az a fegyelmezési többlet, ami a közmunkára kényszerítésből nyerhető, sosem fogja megnyugtanni a hasznosnak vélt bérmunkából vagy önálló vállalkozói tevékenységből élő nem cigány lakosságot, ezért a közmunkán keresztül a cigányok nemcsak valóságosan, de szimbolikusan sem integrálhatóak a bérmunkába és annak etikájába, s ezen keresztül a „magyarok” társadalmába. A képzetek és a tapasztalatok kettőssége fennmarad: terepünkön újra és újra megfogalmazódik a gyanú, hogy a cigány közmunkások nem dolgoznak rendszeresen, hogy amit csinálnak, az haszontalan, és végül is, hogy *nincsenek megfelelően megfegyelmezve*. Mi sem jelzi ezt jobban, mint hogy a helyiek csak úgy hívják őket: „közhaszontalanok”. A cigányok végső soron közmunkásként is csak azt demonstrálják, amit már tudtunk róluk: hanyagok, lusták, és még csak nem is hálásak azért, hogy végre rendszeresen és rendes munkaidőben dolgozhatnak.

A kényszer, valamint a vágyott moralizáló és fegyelmező hatás miatt a közmunkának ilyen típusú megszervezése alapvetően nem mint termelési tevékenység válik hasznossá, hanem az emberi mechanikában okozott hatásai következtében. A célja a börtönmunkához hasonlatos, ahol „a rend és a rendszeresség elve részvétlenül érvényesíti egy

szigorúan működő hatalom formáit; a testeket szabályos mozdulatokhoz szoktatja, elejét veszi a rendetlenkedésnek és a szórakozottságnak; bevezeti a hierarchiát és a megfigyelést. [...] A munka révén uralkodhat a rend a börtönben, anélkül, hogy külön elnyomó intézkedésekhez kellene folyamodni.”⁷ A börtönmunkáért járó bér nem a termelést jutalmazza, hanem az egyének átalakulásának hajtóereje. Arra szolgál, hogy megtanulják a birtokviszonyokat, hogy felhívja a figyelmet a megtakarítás és az előrelátás fontosságára, ugyanis „nem a munkaerő szabad átengedéséről van szó, hanem egy olyan eszközről, amely eredményesen járulhat hozzá a megjavítás technikáihoz”.⁸

Az „Út a munkához” program lehetővé teszi, hogy egy közösség szabadon felhasználhasson adott munkaerő-mennyiséget anélkül, hogy közvetlen ellenszolgáltatással tartozna érte, minthogy szinte mindent a központi állam finanszíroz. Amit pedig az adott önkormányzatnak kellene fizetnie: a munkaruha, a munkavédelmi felszerelések, télen a melegező és a meleg ital, stb., az – a közmunkások elbeszélése alapján – általában hiányzik. A program ugyanakkor olyan zsarolási potenciált biztosít helyben a polgármesternek és a település jegyzőjének, amelynek révén – egyfajta úr-szolga viszonyt restaurálva – feudális jellegű függésbe vonhatják a tartósan munkanélküli segélyezettet. Településünkön ugyanis minden segélyezett, vagyis potenciális közmunkást, személyesen ismernek, a munka rendjéről, a behívandók és elbocsátandók listájáról pedig saját hatáskörükben döntenek. Így azután egy-egy közmunkás sorsát kedvük szerint befolyásolhatják: azt zárnak ki, vagy fenyegethetnek kizárással a közmunkából és a segélyezésből, akit csak akarnak. A közmunka felajánlása, a belőle való kizárás ezért mind-mind személyes szimpátiákon múlhat, személyes ellentétek elintézési terepévé válhat, és nagyon gyakran válik is, megtehető nem csupán azt a lehetőséget, hogy az embereket fegyelmezzék, hanem még azt is, hogy ez a fegyelmezés személyes jelleget öltson.

Például a napszám, illetve bármilyen alkalmi vagy időnyomunka ütközhet a közmunka kötelezettség teljesítésével. A közmunkás erre az időszakra hivatalosan nem kérhet felmentést a közmunka alól, csak a neki járó szabadságot veheti ki, amennyiben előre szól. Vagyis a kieső órákat le lehet dolgozni hétvégen, esetleg a falusi búcsú vagy egyéb fesztivál alkalmával. Nem hivatalosan viszont a polgármester megteheti, és néha meg is teszi (pl. a roma kisebbségi szervezet közbenjárására), hogy erre az időszakra nem hívja be az embereket. Máskor viszont úgy dönt, hogy a kérést nem veszi figyelembe. Ha tehát a szóban forgó közmunkás mégsem jelenik meg a munkavégzés helyszínén, mert például éppen napszámban szüretel, akkor két teljes évre kizárható a közmunkából, és ezáltal a segélyből is. Annak eldöntése, hogy hány nap után történik meg a kizárás,

szintén a polgármester és a jegyző kizárólagos hatáskörébe tartozik.

A közmunka jelenlegi rendjében kiéleződik és újateremtődik a „magyarok” és „cigányok” közötti hierarchikus megkülönböztetés. Vagyis az „Út a munkához” program illeszkedik a különbség kimondásának tendenciájába, illetve ezt erősíti, amennyiben demonstrálja, láthatóvá, sőt látványossá teszi a cigány–magyar különbséget: a nem cigány közmunkások irodai munkát végeznek, és természetesen a fizetésük is magasabb. A közmunka megszervezői és felügyelői szintén magyarok (esetenként szintén közmunkások, még ha erről falu közvéleménye nem is vesz tudomást), akik a hierarchiát minden lehetséges módon demonstrálják is. Ezt a helyzetet a cigányok úgy élik meg, hogy míg ők fárasztó fizikai munkát végeznek, havat lapátolnak, vízelvezető árkot tisztítanak, fát gyűjtenek az erdőn, addig a magyarok adminisztrátorként vagy munkaszervezőként bent ülnek az irodában, a melegben, és/vagy az ő fegyelmezésükkel vannak elfoglalva. Persze, a „magyarok” arra hivatkoznak, hogy ők azért nem végeznek fizikai munkát, mert megvan az érettségijük, ezáltal, a cigányokkal szemben, ha akarják, kivédhetik azt a megfigyelésen alapuló vádat, hogy a „közmunka” cigány dolog. A legfőbb különbséget azonban a köz által finanszírozott „magyar” és „cigány” munka között az jelenti, hogy kit alkalmaznak az év egészében (az irodai vagy iskolai alkalmazottak, akik között, igaz, elvétve cigány is akad), s kit csak az év felében (a kizárólag cigány fizikai munkások). Az előbbiek esetében értelemszerűen a közmunkának semmiféle megbélyegző hatása sincs, hiszen hagyományos munkarendben dolgoznak rendszeres fizetésért (minimálbérért).

A cigányok között is van, aki szakképzett (igaz, „gyorstalpalóra” járt), mégsem olyan munkára osztják be, amihez elvileg ért, hiszen a helyi közmunkalehetőségek korlátozottak, és a törvény is megengedi, hogy a közmunkást eggyel alacsonyabb munkakörben alkalmazhassák, mint a szakképzettsége. Mégis, a cigányok nem értik, hogy ha egyszer végre szakképzést szereztek, akkor miért nem dolgozhatnak abban a szakmában, illetve miért kell elvállalniuk olyan munkát, amelyre egyáltalán nem éreznek hivatást. Ezért e helyzet kialakulását, amely a munka megszervezéséből következik, ugyancsak a magyarok „rasszizmusának” és gonosz hatalmának tudják be: „Úgy tekintenek ránk, mint az állatokra – csak éppen tudunk beszélni, nincs más különbség.”

Az új közmunka program legtöbbször csupán az egyedüli megélhetési forrást biztosító fekete-munka ellen lép fel hatékonyan, a többi célkitűzés nem látszik megvalósulni. Ezért a közmunkának a legfőbb és szinte egyetlen értelmévé a büntetés válik: létrehozza a „fegyelmezés” új, feudális rendjét, miközben megakadályozza, hogy a cigányok elemi létfenntartásukat biztosíthassák a „cigány munkák”

révén. Miután a közmunkának gazdasági haszna alig van, s abban is kételkedhetünk, hogy emberek tömegeit vezetné vissza a legális munkaerőpiacra, vajon enyhít-e legalább a magyar–cigány szembenálláson azáltal, hogy demonstrálja, a cigányok is dolgoznak, mégpedig a helyi közösségért? Vagyis van-e a cigányok számára bármiféle haszna, abban az értelemben, hogy a többség szemében morálisan felértékelődnének? Hiszen, ha most már a segélyért is meg kell dolgozni, úgy a többség morális képzei szülte vágyak kielégülhetnének. Ez jelenthetné tulajdonképpen értelemben azt, hogy a cigányok „integrálódnak”.

Mégis az tűnik ki, hogy a rendelkezés és a nyomában születő gyakorlat egyáltalán nem változtatta meg a cigányok dolgotalanságával kapcsolatos képzeteket – amelyeken egyébként maga a rendelkezés is alapult. A falusi emberek továbbra is azt gondolják, hogy a cigányok segélyből, illetve gyerekvállalásból élnek. Ha további faggatózás nyomán el is ismerik, hogy most már ezért meg kell dolgozniuk, akkor is lebecsülik az általuk végzett munkát, mondván, nem jó az semmire, felesleges. Ha pedig a munka értelmesebbnek látszik, még mindig mondhatják, hogy úgysem végzik el rendesen, hiszen csak lustálkodnak. Így, a kényszerközmunka csak arra jó, hogy új terepen igazolódjanak be azok a képzetek, amelyek a cigányok munkavégzését mindig is övezték azáltal, hogy a többség szeme és fegyelmező tekintete előtt kell tevékenykedniük.

- 1 Köszönöm Ördögh Anitának az interjúk és a cikk elkészítésében nyújtott segítségét.
- 2 Lásd Az „Út a munkához” program céljairól és feladatairól című 2009. július 2-án kelt dokumentumot. http://internet.afsz.hu/engine.aspx?page=full_utamunkahoz
- 3 Lásd pl. Ferge Zsuzsa: „Rögös út a munkába”, <http://portal.cpress.hu/200804132618/belfold/ferge-zsuzsa-rogos-ut-amunkahoz.html>
- 4 Kiss Péter: „Bizottsági futószalagon a miniszterjelöltek”, *Népszava Online*, 2009. ápr. 16.
- 5 Szűcs Erika: „Az »Út a munkához« program 2009. évi megvalósításának értékelése és a változások”. Elhangzott Az „Út a munkához” program végrehajtási tapasztalatai és a továbblépés lehetőségei c. konferencián, 2009. nov. 24. (Kiemelés tőlem – B.B.)
- 6 Krémer Balázs: „Milyen út a munkához?”, *Beszélő*, 2008. május, 24. o.
- 7 Michel Foucault: *Surveiller et punir*. Gallimard, 1975, 280–281. o. Magyarul: *Felügyelet és büntetés*. Gondolat, 1990, 329–330. o. (A fordítást módosítottam – B.B.)
- 8 Uo. 282. o. Magyar kiadás: 331. o. (A fordítást módosítottam – B. B.)

